

Háy János

A hiányzó láncszem

Reviczky Gyula

„Reviczky, kivált utolsó idején, írt egypár igen szép verset; egészben véve azonban az élete érdekesebb, mint a költészete.” Nem lehet ennél kegyetlenebb mondatot írni, mint amit Babits írt a valahai kollégáról. Főként, hogy az állítás: igaz. *Élete olyan* volt, ahogyan a romantikus lányok és az érzelgős történeteket kedvelő nagymamák elképzelik egy költő életét. Nem kisebb író, mint a fiatal Móricz tervezte ezt az életet regényesíteni, de nem talált az ötletre kiadót. Reviczky élete rövid, és olyannyira meg van terhelve tragikus fordulatokkal, hogy valójában csak ponyvát lehetne belőle írni, amelynek a legigazabb oldalait forgatnák gyanakvással az olvasók. Akkor született, amikor a *Romlás virágai* megjelent 1855-ben, épp egy napon (április 9-én) a francia szerzővel, aki dekadenciájával, életundorával megfertőzte a világirodalmat és magát Reviczkyt is, aki egy versét biztosan magyarította (*Éjjeli számvetés*). Ám az első Baudelaire-fordítás nem csinált nyarat, a magyar kultúra lomhasága miatt, ez a fertőzés teljes erőből csak ötven évvel később töri át a határokat.

A felvidéki huszártiszt gyereke a felhőtlen dzsentrilétbe nő bele. Az alaptapasztalat, ahogyan ezt regényében (*Apai örökség*, 1884) meg is írja, hogy vannak, akik éjjel-nappal mulatnak, ezekhez tartozik ő, s vannak a nyomorultak, akik viszont éjjel-nappal robotolnak. Hát ilyen a világ. Gazdagság, dőzsölés, befolyásos rokonok és felmenők. Ez veszi körül. Legjobb ételek, legjobb ruhák, legjobb iskolák. Aztán egyszer ennek a felhőtlenségnek végeszakad. Az anya korai halálakor még csak anyát veszít, ám amikor az apja is meghal, épp érettségizik Pozsonyban, kiderül, hogy az apa még a neki szánt anyai örökséget is eldorbézolta, kicsikarta az árvaszéktől, és a nyakára hágott, ráadásul a bohém úr a fiát elfelejtette adoptálni, merthogy zabigyerekről van szó, az ő anyja nem Reviczkyné, hanem egy Balek Veronika nevű szlovák cselédlány. Tőle kobozta el az apa a csecsemőt, vagy mások szerint az anya hagyta el. Se örökség, se név, se anya. Balek Gyula az ő anyakönyvezett neve, s persze nomen est omen, mondhatjuk, s nem tévedünk. Balekunknak talán a legnagyobb fájdalmat a névvesztés okozott, egész életében titkolta ezt aényt, s kínosan ügyelt rá, hogy nemesi származását felmutassa.

Az addigi dzsentriéletet egy nyomorgó élet követi. Tanítást vállal, aztán újságíróskodik, a versei alig-alig jelennek meg, s ha megjelennek, láthatóan nem szervesülnek az irodalom testébe, mert mások. Kétszer fut neki Pestnek, s mindkétszer nyomor a jutalom. Az első után újra vidékre kerül tanítóskodni, de a második után nem futamodik meg, mert az ő helye a város. Nem a házak, az utcák, hanem a város szellemi zaja. Költő, meghódítja a világot, hisz a zsenialításban, a kiválasztottságban, ám a valóság kicsit átrajzolja az álmokat: az irodalmat klikkek uralják, nincs őszinte kritika, mindent át- meg átszó a kapcsolatok rendszere, s aki abban nincs benne, vesztesre van ítélve. Ezt a veszteséget éli meg, de ez nem megalkuvásra készíteti, hanem hogy egyértelműen felvegye a harcot a korrupcióval szemben, és az irodalmi életet leuraló uram-bátyám viszonyokkal és a népnemzeti gondolattal.

Nem kellett direkt szakítania az akkor mindent behálózó nép-nemzeti irányzattal, a Petőfi-és Arany-utánzással, egyszerűen neki ez nem ment. Nem tudott történelemben révedni, hasonlatok kusza szövevényén keresztül ábrázolni a magyar valóságot, ami persze egy elképzelt valóság volt, a műfalvak és műparasztkok világa. Szembekerül a hivatalos irodalommal, ahogyan mindenkinek szembe kell kerülnie, ha autentikusnak akar létrehozni. Francia mintákat követ, nemzeti költő helyett világköltő akar lenni. Úgy tűnik, nincs helye, ám amikor másodszor is visszakerül Pestre, már nem magányos hős, számosan várakoznak a változásra, fiatal költők csapata akar kimenekülni a népi paravánok hamisságából, s Reviczkyt, akinek érzelmes versikéi inkább valók kisasszonyok kapcsolókönyvébe, mint a magyar líra forradalmi albumába, ezt a költőt az új nemzedék vezéréül választja.

Egy csoport lírikus akarja megújítani a magyar költészetet (Vajda János, Komjáthy Aladár, Kiss József), hozzáilleszteni ahhoz a világhoz, ami épp a kiegyezés után kiépült. Ám furcsa mód a közönség nem igényli ezt a modernebb hangot, nem akar hallani nagyvárosi létről, sorsüldözöttekről és örömlányokról (*Perdita* címmel költőnk egy egész ciklust szentel nekik), jobban szereti a Petőfi-epigonok juhászlegényeit és népfíút. Furcsa ellentmondás, hogy míg a gazdaság modernizálódik, a társadalom gondolkodása inkább a múltba hajlik. Az épp születőfélben lévő magyar polgárság egyáltalán nem akar modern eszmékhez csatlakozni, jobb szereti a díszmagyart, a prémes süveget, a korban nem kis mértékben anakronisztikus díszkardokat, a sietős városi lét helyett a ceremóniákat, a bokacsattogtatást, többre becsüli az öröklött rangot az önerőből megszerzett tekintélynél. Mintha ez a nagyrészt németekből és zsidókból magyarosodó polgárság a gazdasági modernitás mellett a mindennapi gondolkodásában az ősiség megteremtését akarná, kiterjeszteni a magyar múltba a saját múltját, megteremtteni azt a gyökérzetet, amit a származása nem teremthetett meg. A költői forradalom ekként se szakmai, se közönségtámogatást nem kap. Mindennek ellenére folyik, s Reviczky esztétikai tárgyú esszéiben ki is fejt, hogy milyen alapokon zajlik. A Schopenhauer filozófiájára épülő, s néhol Feuerbach materializmusát is beemelő gondolkodásban alap lesz a zseni fogalma, s az ezzel járó mellékfogalmak, az öntörvényűség, a kiválasztottság, a fantázia, a teremtő képzelet, a melankólia, az érzelmi pesszimizmus, a világ rosszságát belátó és egyben elfogadó szomorúság. Ebből poétikailag persze evidensen ered a megszólalás személyesége. Nincs bő gatya és fütyülős barack, az én helyén az én van. Ez a személyes hang, a direkt érzelmi azonosulás a versalannal Reviczky újdonsága és mai fül számára sokszor idegensége is. Nem fél az érzélgősségtől, sőt, azt gondolja, hogy ez adja meg igazán a versek erejét. Örökösen érez, méghozzá tárgyitalanul. Ebben a költészetben sehol egy megfogható helyszín, egy megfogható tárgy, csak álmok, víziók, képzetek, s a mindezeket lázban tartó érzelem. Olyan szentimentális költészeti anyag születik, amitől zavarba jön az olvasó, nem vesszővegben tapicskolunk, hanem az alkotó testnedveiben. Ezek a szövegek csak akkor tudnak működéskébe lépni, ha mi is épp a verssel azonos érzelmi tónusban vagyunk, akkor hiszünk az érzelmi latyaknak. Mert ki ne könnyezné meg az *Imakönyvem* sorait („*Aranykötésü imakönyvet / Hagyott rám örökölt anyám, / Kis Jézus ingben, glóriában / Van a könyv első oldalán. / Sok év előtt egyik sarokba / Béirta jó anyám nevét, / Lehajtom a betűkre főmet, / Hogy földézzem szellemét.*”), amikor épp valami a kezünkbe kerül, ami anyánké volt. S ki ne rendülne meg, amikor a *Szerelmi epilógót* olvassa („*Ez az utolsó dal tehozzád; / Aztán elnémul ajkam. / Szívemet vágyak nem kinozzák; / Lemondok egy sohajban.*”), ha épp ő is a szerelmi megcsalattatásban van vagy épp lapátra van téve, s persze a halálfélelem pillanataiban megérint bennünket a *Számlálgatom* című költemény („*Számlálgatom, találgatom, / Hogy hány hetem vagy hány napom / Van hátra még... / Irgalmas ég, / Esdek, ne légy fukar nagyon.*”). Ha épp a versben érintett érzelmi felbolydulásban vagyunk, akkor magával tudnak ragadni a könnyen gördülő sorok, az akkurátusan kidolgozott jambusok, a slágerbe illő egyszerű és

magától értetődő rímek, ám ha nem, akkor nem tudunk a versekkel mit kezdeni, hiszen hiányzik belőlük a reflexivitás, s emiatt a versben nem képződik meg a saját valóság, a valóságmegképzéshez a mi érzelmi beállítódásunkat akarja a költő. Nem a vers hangol minket érzelmileg, hanem mi hangoljuk fel a verset. A nem hasonlót megélt ember nem tud összebújni ezzel a költővel, mert úgy érzi, intimitást sért. Az életmű slágerverseit (a korábban idézettek mellett az *Altató*, a *Karácsonykor*, a *Mi Atyánk*, a *Magdolna*, a *Magány*, s persze sorolhatnánk) az érzelmi hevültek tartják életben, a kamaszok, s azok, akiket megroppantott az élet.

A személyességen túl, amint az az idézetekből is látszik, a Reviczky-líra jellegzetessége, hogy alig használ képeket, a szövegek nem képalapúak, hanem érzelemalapúak, ha időnként becsúszik egy-egy kép, hát olyan közhelyes, hogy inkább látnánk a versen kívül (a szomorúság például nála ősz, hervadás, temető, annyi a bú, hogy Svájcban érezzük magunkat tehének között). Történetmesélés van, és a szavak nincsenek elemelve az evidens jelentésüktől. A hét hét, a nap nap, az imakönyv imakönyv, a szív szív. A versmondattal ugyanakkor gyakran él retorikus alakzatokkal, leginkább felszólítással. Másodsorban feltűnik, hogy nagyon egyszerű a verselés, egyszerűek a rímek, s nem idegenkedik olyan sutaságoktól a rím kedvéért, mint a hátravetett *nagyon* vagy a magánhangzók megrövidítésétől, mint a *sohajban* esetében. Szívesen használ archív szavakat, amelyek már a saját korában is archívák voltak, mint a *főm* vagy *esdek* szó. Talán ezek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a verseket sokszor megkopott üres érzelmi bombasztoknak látjuk, amelyek ráadásul túl vannak írva, az érzelmi vagy bölcséleti üzenetet Reviczky addig sulykolja, ameddig tart a rímkészlet. Bár a *Pán halála* című hosszúvers évtizedekig volt a magyar költészet legkedveltebb verse, mégis azt kell mondani, ő az a költő, akitől nem egy-egy egész verset, hanem strófákat, sorokat tudunk csak megszeretni.

Az érzelmi indulatokon, a versalany és a költő énjének azonosságán túl, ami végül egy másik költőben, Adyban pörög csúcsra, Reviczky költészetének minden bizonnyal legfőbb hozadéka a bölcsélet beemelése a versbe. Először történik meg a magyar költészetben, hogy valaki ennyire célirányosan filozófiai állításokat fogalmazzon meg lírai szövegben. Ennek különösen azért lehet örülni, mert a gondolati költészet nálunk a mai napig cingár lábakon áll, a buta és impressziók által igazgatott költő még mindig az ideál, mintha a költészethez elég volna pusztán csak érezni. A kritika persze ezért is pellengérré húzza szerzőnket, mondván, a magyar költészettől idegen ez a bölcselkedés, ez nem költői, csak a gondolkodás rímbe és ritmusba rántása. Szégyenszemre el kell ismerni, hogy van igazság a vádakban, hiszen Reviczky míg a szerelmi és halálköltészetében nem képes megte-remteni az önmaga és a mű tárgya közötti teret, a bölcséleti lírában épp az ellenkező hibát követi el, nem tudja a gondolatot élményszerűvé tenni, nem képződik meg a gondolat teste, a valósága. Vagy talán nincs is másról szó, mint a szerelmi líra esetében, hiszen a gondolatok mögött itt is egy érzélgős beszélő áll, aki nem megéli, hanem érzi a gondolatokat. Ebből logikusan következik, hogy a gondolatok eléggé csapongók, nincs mögöttük egy logikai rendszer, hiába az atyamester Schopenhauer nagy művének ismerete, ott emel át, ahol kedve tartja, s nem érdekli a teljes építmény, hogy többet ne mondjunk, a *Világ mint akarat és képzet*ből magát az akaratot, a bölcsélet összetartó erejét, amire a világot építi a frankfurti mester, azt épp figyelembe se veszi. A stabil logikai rendszer hiánya ugyanakkor még véletlen sem hiba, hanem vállalt eszmei cél. Reviczky szerint az érzelmeke épülő gondolkodás logikája, hogy nem logikus. Épp attól lesz hiteles, hogy nem tud egy ideológiai vagy eszmei állítás mellett kitartani.

A bölcséleti líra csúcstarabja a *Magamról* című vers, amely verset valaha kamaszként a legtökéletesebb magyar versnek tartottam, azt gondoltam, minden benne van, de legfőképp az igazság, aztán teltek-múltak az évek, s lehámlott a vers eleje, mert túlbeszélte, mint

majdnem minden Reviczky-vers, nem ecseteli, hanem sulykolja a világlátásunk egyoldalúságát, az éntől való meghatározottságát, s az ember végül beleun a nagyképű versmondatokba, az önmagukon túlmutatni nem képes bölcséleti állításokba. Veszett a vers eleje, de maradt az utolsó strófa: „*Hát ne fordulj vak hevedben / A világ és rendje ellen... / Úgy tekints az emberekre, / Hogy a föld se jó, se ferde; / Se gyönyör, se bú tanyája, / Csak magadnak képe, mása. / Ki sohajtoz, ki mulat. / A világ csak – hangulat.*” Aztán az utolsó strófa szentenciózus kijelentései is megkoptak, direktségük, élményhiányosságuk miatt, s ma már csak nosztalgikus érzelmekkel gondolok erre a versre, amelynek zárósora úgy fityeg a versvégen, mint egy kabátgallérra ziherejsztűvel odafogott rozmaring. S ez a nagyon odatett mondat végérvényesen a kocsmafizológia terepére tolja a verset. Három sör után még mindig betalál.

Vezér lett költőnk, bár épp vezérnek nem volt való. Benne bíztak a többiek, de nem bízhattak sokáig, hisz a fiatalkori rossz élet meggyengítette az egészségét, és a tüdőbaj, amit akkortájt gyógyítani nem tudtak, végül egészen fiatalon, 34 évesen elviszi. A rossz nyelvek itt persze bevádolják a nemzet aktuális csalóányát, Jászai Marit, aki költőnknek nem egy budapesti tér volt, ahogyan Jászainak sem volt utca Reviczky. Utca legfeljebb Reviczkynek volt a divatos nőidol, méghozzá zsákutca, mert a híres színész, akivel együtt fordítják a kor botrányszerzőjének, Ibsennek a darabját, a *Babahúzat*, aminek aztán a költő adja a máig ismert címét: *Nóra*, ez a híres nőideál épp a betegség elhatalmasodása idején hagyta el költőnköt, az akkor még diák Szomorj Dezsőért, egy olyanért, aki nemcsak költészetében, de nevében is viseli a szomorúságot. Szeretünk a halálért másokat vádolni, mutogatni és bevádolni az épp arra lévőket, holott a halál jön magától, nem kell követeket küldeni érte.

Meghalt fiatalon, leélte azt az életet, amit ponyvaszerzők sem tudnának kitalálni, talán egy ikertestvér, aki a halál pillanatában előkerül, egy lány mondjuk, akinek egy gróf a férje, talán ez az egy mozzanat hiányzik. Nem, késve érkezik, ha bajusza lenne, épp olyan volna, mint a költő. Ráborul a halálos ágyra és sír. Látom ezt a szlovák grófnőt sírni, és gondogatom magamban a *Magannak* utolsó sorát, és mosolygok rajta. Reviczky esztétikájában a humor a megértő elfogadás, emiatt neki Jézus volt a legnagyobb humorista. Ezen is nevetek, mennyit változik a nyelv, a keresztút mint viccparádé! Bár a mai értelemben vett humorhoz is köze van szerzőnknek, hisz a századfordulón szárba szökkenő kabarévilágnak alapszerzőjévé válik, a kuplék tőle származtatják magukat. Megérték és elfogadok, nem vagyok hálátlan. Tudom, mit kaptam tőle. Évekig ő volt a támaszom. A költő, aki nem tartozik bele a kánonba, de érvényes. Ez a gyenge fizikumú ember adott nekem erőt, s talán ad ma is az újabb nagyarcú kamaszoknak, akik költők akarnak lenni, s meg akarják magukat fogalmazni a hivatalos irodalommal szemben.

Nem vagyok hálátlan, ám amikor odanézek arra a korra, amikor olyan nehéz volt költőnek lenni ebben az országban, nem pusztán a szegénység, az ismeretlenség, a sikertelenség miatt, ami bármely korban lehet velejárója a költészetnek, hanem mert olyan faragatlan volt akkor Magyarország. Műveletlen és avitt. Gazdaságilag a világban volt, de szellemileg a világ végén.

Nincs. Nincs az a nemzedék, amelynek Reviczky a vezére volt. Komjáthy Aladáról azt hisszük, sportoló, s róla nevezték el a Császár uszodát, Kiss József csak egy emlék nekem nagymamám könyvtárából, biztos híres lehetett valamikor, gondoltam akkor kisgyerekként, mert olyan komoly kötésben jelent meg a *Mese a varrógépről* című kötete (1884), benne egy szép kép a szerzőről, amint aranyjánosi pózban tetszeleg. Nem tudják, kinek írnak, mert az a közönség még nem nőtt fel, nincs valós dialógus a világgal, elszakadnak, talajvesztettek lesznek. Világköltőknek hiszik magukat, de a világnak már megvannak a költői. „*Szép az ének, szent az ének, / Drága kincs, ha nemzeti. / De a legszebb dal örökké / Általános, emberi*” – írja Reviczky Arany *Kozmopolita költészet* című versére válaszul, s persze nem kis botránnyt keverve azzal, hogy fel meri venni huszonkét évesen az ősz mesterrel szemben

a kesztyűt. És ezzel a pengeváltással elindul a magyar irodalom legócskább, máig tartó feszültsége, a népi kontra európai vita, amely vitát már az elejétől fogva érdekeltek gerjesztettek, mert épp nem azt értette Arany a versen, amit belemagyaráztak, s nem épp azok ellen támadt, akik ellen később kijátszották, s persze Reviczkynek, aki rajongott Aranyért, esze ágában sem volt kétségbevonni az ősz mester igazságait s a nemzethez való ragaszkodást. Hazug vita indul ekkor, mert nincs nemzet kontra világ, és fordítva, ezt mindenki tudja. De nem a hazugságával van baj, hanem hogy semmi építőt nem hozott a magyar szellemi élet számára. Az egész vita betegesen provinciális, és bármely oldalon érvel valaki, csak a provincialitás mellett érvel. „Ha megírnám a magyar irodalom történetét, írja Reviczky, jeligéül Vörösmarty sötét refrénjét használnám: Nincsen remény!” S szomorú, de ezt a jeligét írhatnánk még ma is a magyar irodalom épületére, ahová belépve azt a mondatot találjuk szerzőnkéről, hogy „tizenkilenc-húszéves korában már megtalálja a hangját”. Szétnézünk a teremben, nagy a sürgölődés, egy csomó ember keresi a hangját, s mások meg kényelmesen elhevernek a karosszékekben és kereveteken, mert már megtalálták.

Nem kellünk, ezt élte meg Reviczky és a haverjai. Ha nem kellünk nekik, mondták, ők sem kellenek nekünk. Arisztokratikus felsőbbrendűség jellemzi a gondolkodásukat, zsenitudat, kiválasztottságban való hit. Belemenekülnek a saját maguk gyártotta karanténba, hogy biztonságot leljenek legalább egymás között. Nézek erre a korra, s ahol ezeknek az íróknak kéne lenni, persze ott vannak, de valójában mégis ott senki és semmi. Ők volnának a hiányzó láncszem, ha nem hiányozna onnan Petőfi és Ady közül egy láncszem.